

PÁSKÁNDI GÉZA Az „abszurd jelenség”
és a halál

Régebbi fejtegetéseink*, melyek főként az „abszurd jelenség” művi vetületére, visszatükröződésére (s csak részben s utalásszerűen magára az abszurd jelenségre is) vonatkoztak, nem juthattak el a „filozófiai abszurdig”, pontosabban, az „abszurd filozófiájának” megragadásáig.

Ha abból a már megemlített jelenség-tényből indulunk ki, hogy két ember beszélgetése a harmadiknak (a beavatatlannak) abszurdnak tűnhet, mivel *nincs birtokában az előzménynek*, sem a számára zsargonnak, dialektusnak vagy éppen „tolvajnyelvnek” vélt beszédnek, vagyis „belecsöppen” és fegyvertelen tájékozatlansággal áll egy szituáció kellős közepén, arra a természetes következtetésre juthatunk, hogy minden abszurd szituáció csak relatíve, valamihez viszonyítva abszurd (a létben). Az említett esetben, ha a két beszélgető a később érkezett harmadikat beavatná az előzménybe, közölné vele a *chiffre* megfejtését, a harmadik „abszurd helyzet-érzete” mindjárt megszűnne, s „otthon érezné” magát, nem pedig idegennek, egy számára érthetetlen és értelmetlennek tűnő társalgás résztvevőjének.

A társaságba csöppent harmadik ugyanis — saját magát mint szubjektumot hozva — azt, ami „csupán érthetetlen”, értelmetlennek is ítéli meg.

Az abszurd jelenség megőrzésének legrelatívabb esetei tehát azok, amelyekben a szubjektum „nézőszöge”, „ítélő-szöge” a domináns, s mivel egy vagy több „láncszem” hiányzik a „megértés” kiteljesedéséhez, a beavatottság csonka, a harmadik részvétele hiányos, az „érthetlenség” pedig tudatában az „értelmetlennel” azonosul.

Az abszurd nem-relatív (tehát: abszolút) esete viszont az lenne, amelyben — továbbra is példánkkal élve — a beavatatlan harmadik, miután megismeri az előzményt is meg a *chiffre*-t is, továbbra is „értelmetlennek” érezné a másik kettő társalgását. Továbbá a másik kettő bevallottan szintén értelmetlennek tartaná a maga társalgását, viszont az értelmetlenkedő harmadikra mégis mint abszurdra tekintené. Ehhez járulna az, hogy *mi* — a hármójukon kívül állók — abszurdnak ítélnék mind az önmagát abszurdnak nem tartó harmadikat, mind az önmagát abszurdnak elismerő két másikat. Ezt egy abszolút „abszurd körnek” nevezhetjük, amelyben a kör tagjai, A és B saját abszurdításukat azzal fokozzák, hogy ennek tudatában is folytatják abszurd társalgásukat, és bár nekik is az a véleményük saját társalgásukról, a harmadik, tehát C hasonló véleményét mégis abszurdnak nyilvánítják. C-nek igaza van abban, hogy A és B társalgása abszurd, de ettől még az ő véleménye is az lehet,

* Gondolatok az abszurd fogalmáról. *Korunk*, 1967. 6. — Az abszurd gondolkodás forrásairól. *Korunk*, 1967. 7.

mint ahogy ez esetben az is. Hogy e kör abszolút legyen, reánk, kívül állókra van szükség, akiknek véleménye rajzolja teljessé a kört.

Képzeljük el a következő beszélgetést: *Első társalgó*: „Kettő.“ *Második társalgó*: „Öt“. Most érkezik a harmadik, aki mit sem ért az egész-ből, és abszurdnak hajlandó érezni a társalgást. Az első beszélgető azonban felvilágosítja: alkudoznak, a barátja kétszázat ígér az áruért, ő viszont ötöt kér. Ebben az esetben megszűnhet a harmadik abszurd-érzete. Ha azonban a felvilágosítások után azt mondja: „Nem értem a vitákat, hiszen a kettő és az öt egy és ugyanaz az érték“, a másik kettő érzi abszurdnak a harmadikat. Ha viszont a második így világosítaná fel a harmadikat: „Én azt állítom, hogy kétszer kettő négy, ő pedig azt, hogy öt“, ebben az esetben a harmadiknak joga van a másik kettőt abszurdnak érezni, feltéve, ha neki nem az a véleménye, hogy kétszer kettő — hat. Ha azonban neki az a véleménye, hogy kétszer kettő hat, akkor mindhárman abszurdoknak tűnhetnek a mi számunkra: az első, bár igazat állít (kétszer kettő = négy), de olyasmin vitatkozik, ami (az aritmetikában) nyilvánvalóságánál fogva közhely, a második mert lehetetlent állít (kétszer kettő = öt), a harmadik szintén (kétszer kettő = hat).

Ez az abszurdítás csak fokozódhat azáltal, hogy jön egy negyedik — vagy „mi“ —, s azt mondjuk: abszurdok vagytok, mert vitakozni csak eldöntetlen kérdésekről szabad, minden, amit eldöntöttek — lezárt ügy. Ebben az esetben mi is az abszurd jelenség áldozataivá lettünk, mert egy nagyon is kétes dolgot megfellebbezhetetlen axiómaként jelentünk ki. (Az ti., hogy „eldöntött“, nagyon relatív: ki döntötte el, mikor, mennyire megnyugtatóan, mennyire ellenőrizhetően és így tovább.)

Ezekből a példákból úgy tűnik, hogy abszurd önmagában nincs is, csupán viszonylatokból, összefüggésekből kitapinthatóan. A természetben például semmi sem abszurd önmagában véve: de csak azért, mert a fáknak, szikláknak nem tulajdonítunk „belső értelmet“, „rendeltetést“, „célirányulást“, „belső ész-rendet“ — vagyis nem mondjuk azt: „A füvek célja, hogy boldogak legyenek.“ Az abszurd jelenség tehát csakis az emberi létben van jelen.

A „telosz“-t, a célszerűséget, a valamilyen finalításra való törekvést csak azoknak tulajdonítjuk, akik-amelyek maguk is képesek létrehozni ilyen fogalmakat. Fogalmakat csak fogalmat-létrehozóknak tulajdoníthatunk. (Leszámítva az animizmus tényét és a metaforákban élő költészet eseteit.)

Az abszurd jelenség tehát az emberben van: és csakis abban az emberben, akiben a „célszerűség“ fogalma is él vagy élt, vagy lappang. Mert az abszurdítás nem más, mint az *anti-telosz*: ellen-célszerűség; ezt az „anti-teloszt“ csak az élheti át, akiben legalább csírájában megvan a célirányulás vagy ennek halvány emlékképe. Az „abszurd jelenség“ létérzéként abban az emberben működik, akiben valaha a célszerűség tudata volt, de időközben feledte vagy feledtették vele, s most új célszerűség még nincs, s a régi már elhalványult. Ebben a régi célszerűség és új célszerűség közti *lebegésben* van az abszurd léte, jelenléte. Bármilyen szorongás oka: az abszurd lehetősége a lét alakulásában. Az a lehetőség, hogy a dolgoknak „latens-abszurdításuk“ van: az átváltozás lehetősége, a hiábavalóság lehetősége van bennük. A szorongás oka a lehetőség latens-volta, egy lehetőség-körben az abszurd-változat probabilitása (valószínű-

sége). A céltalanságba süllyedhető cselekedet, a magát csak másként megvalósítható egy, a kiszámíthatatlanság és a kockázat érzete, a véletlen egy adott helyzetben a szükségszerűt módosíthatja, sőt: szerepcsere is történhet — íme a szorongás alapjai, íme az „abszurd jelenség“ pszichés változata: a szorongás. A szorongás tehát: az abszurd érzete, az abszurd-dá-válás lehetőség-érzete bennünk. Ez a szorongás jelzi bennünk, hogy van „abszurd jelenség“.

Ezekből az is világos, hogy nem minden szubjektum, amely érzi az „abszurd jelenséget“, vagyis szorong, egyben az egész egyetemes lét értelmét tagadja vagy vonja kétségbe, vagy nem látja. Az emberi lét értelmét, az emberek életének, az összes emberek életének az értelmét nem kell ahhoz tagadni vagy nem látni, hogy „érezzük az abszurd-jelenséget“, vagyis szorongjunk, vagyis a lehetőségben (lehetőségekben) érzékeljük a „latens-abszurd“ probabilitását is.

Ezért fontos megjegyezni, hogy a „művészi abszurd“ eseteiben magát az „abszurd jelenséget“ sokszor inkább kívülről írják le, anélkül, hogy az alkotók a hősök abszurd-érzetében teljesen osztoznának. Ez az alkotásnak magának öntörvénye: ha célját látom az abszurd, az értelmetlen rögzítésének alkotás által — már a lét egyik értelmét mutattam fel, s ezáltal célt fedeztem fel, „megértelmesítettem“ alkotásom által.

Vannak olyan alkotók is, akik hőseikkel szinte teljesen azonosulnak, s az egész lét értelmét tagadják, vagy legalábbis megkérdőjelezzik (a lét értelmén a cselekvést, a fejlődésre való törekvést, a szabadságot, az önkiteljesítés céljait értjük), ezek azonban magával az alkotással cáfolják a tett, a valamire való irányulás céltalanságát. Ezek a művészek a szükségszerűséget tagadva a véletlennek, a „hazardnak“ juttatnak akkora szerepet, hogy ez a véletlen jelenik meg már-már fatalitás képében. A determinizmus szelídebb, emberszabású gondolatától menekülve a kikerülhetetlenig, a katasztrófálisig, a fatalizmusig jutnak.

Abszurd hőst ábrázolni tehát nem jelenti az alkotó abszurdítását is: ez csak azok szemében lehet így, akik naiv módon a megalkotott hősökben mindig csupán az alkotó személyét, énjét, „magán-véleményét“ szimatolják. Az abszurd művészi ábrázolásának lehetséges egy realiztikus gesztusa is, amikor az alkotó azt mondja: „Íme, ilyen emberek is vannak, ilyen sorsok, ilyen képletek, ilyen közérzetek, gondolkodásmódok is.“

Minden „abszurd alkotást“ tehát esetről esetre kell vizsgálni ahhoz, hogy megállapíthassuk: teljesen azonosult-e az alkotó a maga alkotta hőssel, illetve: az abszurd közérzetű hős az alkotó világlátásának, szemzőgének, létérzetének az exponense, vagy csupán objektív „feltérképezése“ az „abszurd jelenség“ egyik típusának.

Visszatérve azonban az „abszurd jelenség“ filozófiai aspektusára, azt kell mondanunk; mindaz, amit az abszurd művészetből levonhatunk az abszurd jelenségre vonatkozólag — csupán az abszurd jelenség leglátványosabb megjelenési formái. Mindazok a vonások, amelyekről fejtegetéseinkben beszéltünk: a hiábavalóság érzete, az átváltozottság, az elidegenedettségek és az elidegenítettségéből adódó kín-érzet és érzéketlenség az értelem-vesztettségben való tehetetlenség, a perspektíva-hiány érzete, a céltalanság közérzete — mind-mind emberi aspektusban mutatják fel az „abszurd jelenséget“.

Azt is mondtuk, hogy a nem emberi természet nem lehet abszurd, mert önmaga célját — tudunkkal — nem jelölte meg, saját értelmét nem „jelentette ki“ maga alkotta fogalmakkal; s abszurdról benne csak úgy beszélhetnénk, ha az emberi természet (értelem!) a nem emberi természetbe kívülről „célszerűséget“, „értelemszerűséget“ importálna (magyarán).

Azt is mondtuk, hogy két ember beszélgetése a harmadiknak abszurdként tűnhet, mert az utóbbi nincs birtokában a chiffre-nek s az előzményeknek. Ehhez a példához kell visszatérnünk, hogy az abszurd filozófiai vonatkozását alaposabban megvizsgálhassuk.

A harmadik (vagyis a beavatatlan) ember saját szubjektumán át teszi abszurdá a másik kettő társalgását: az abszurd ebben az esetben benne — a harmadikban van, mert „*ab ovo* abszurdnak érez“ (valamit, amelynek sem okait, előzményeit, sem nyelvét nem ismeri). Mi történik itt? Az „érthetlenséget“ (a szubjektum viszonylatában vett érthetlenséget) az „értelmetlenséggel“ (az objektum viszonylatában vett értelmetlenséggel) azonosítja. Más szóval: az „értelmetlenség“ fő kritériumává az „érthetlenséget“ teszi. Vagyis: az értelmetlenséget (tehát: hiábavalóságot, céltalanságot, a valamilyen finalításra való törekvés hiányát) a felfoghatósággal (intelligibilitással), megérthetőséggel — mint számára legfontosabbnak tartottal — méri, illetve azonosítja, amennyiben tulajdonképpen ezt mondja: „Nem értem, nem fogom fel, tehát értelmetlen.“ Mi történt itt? Ezzel az azonosítással (az „értelmetlen“ és „érthetetlen“ azonosításával) az azonosító nem tesz egyebet, mint kijelenti: az értelem-szerűség — illetve célszerűség — lényege az érthetőség, az intelligibilitás. Vagyis: csak az lehet célszerű, ami megérthető. Más szóval: semmi sem célszerű, ami érthetetlen. Ezzel tulajdonképpen nem tett egyebet, mint az objektumot (valóságos célszerűt) a szubjektumtól (saját intelligibilitásától) tette függővé. Továbbá tagadja az objektivitását annak, ami szubjektumában mint „felfogott“ nem jelenik meg.

Abszurdnak nevezni azt, amit „csak nem értünk“ — maga is abszurdítás. Ez a dolog negatív része. Azt sem szabad azonban elhallgatnunk, hogy az említett, az azonosításig elmenő kritérium-rangraemelés pozitív aspektusban is megvillan. Azzal, hogy „érthetőséget kér“, kívánja a célszerűséget, amelyet magáévá akar tenni. Mindezzel együtt is elmondható: az abszurd lényegének az intelligibilitásban való keresése maga is az „abszurd jelenség“ körébe tartozik, és az abszurd emberi magatartást fejez ki. Tegyük ehhez hozzá, hogy az „egyes ember“ és a „csoportos ember“ viszonylatában ennek az „abszurd magatartásnak“ a tarthatatlansága nyilvánvaló: az egész emberi lét viszonylatában azonban sokkal bonyolultabb az ügy.

Ha az egész emberi lét teszi meg az érthetlenséget (felfoghatóság-hiányt) az értelmetlenség, cél-hiány fő kritériumává, már nem beszélhetünk abszurdról, illetve abszurd magatartásról. Vegyünk egy példát, ami „az egész emberi lét“ annyira általános fogalmához illik: a halált. Az egész emberi lét számára, amely önmagát megvalósítani, lemérni, kiteljesíteni „a saját halála előtti létben“ indult, érthetetlennek tűnik és megkérdőjelezett a „halál utáni lét“ — éppen azért, mert önmagát megvalósítani, lemérni és kiteljesíteni az utóbbiban az „ellenőrizhetőség

szintjén“ nem tudja. A halál érthetlenségét joggal a halál értelmetlenségével azonosítja, nem látván célnak semmihez, csak oknak, eszköznek valamihez. Az egész emberi lét magatartása tehát nem abszurd, amikor a halál érthetlenségét (felfoghatatlanságát) a halál értelmetlenségével (céltalanságával) azonosítja, s a halált az abszurd jelenség lényegének érzi. Tehát, amit szabad Jupiternek . . . — mondhatjuk erre kételkedően: amit nem tehet az egyes és a csoportos ember anélkül, hogy abszurdvá válna, azt az egész emberi lét megteszi anélkül, hogy magatartása a legcsekélyebb mértékben is abszurdnak tünne. Hogy van ez?

Az egész emberi léte nemcsak a meghatározottságok, de a törvények felismerése és „lét-szerüvé“ tétele is jellemzi. Ez a „lét-szerüvé“ tétel azt jelenti, hogy „felismerve — módosítunk“: a fel nem ismert törvény egy lehetőség szorongató érzését adja, a homályos háttérből mozgat, míg a felismert a „szemünk előtt módosítja a léte“.

A meg-nem és fel nem ismert törvény oka lehet az abszurdnak, az abszurd magatartás forrása lehet. De hát a halál nem éppen ilyen meg nem ismert törvény, s ezért találjuk érthetetlennek és értelmetlennek? Csak-hogy a halál törvényszerűségét az emberi lét már rég felismerte, és reá hivatkozva „létszerüvé“ is tette, hiszen létünket állandó módosulások és módosítások keresztüzébe a halál is fogja. Tehát a halál felismert törvény, ámde kétfajta olyan törvényszerűség van, amelyet az emberi lét létszerüvé kíván tenni. A nap felkel és lemegy: ezt a törvényt is felismerte az ember, módosítja is létét, de mert ez nem húsába vágó, „nem az emberen magán végzetesen megnyilatkozó“ törvény, nem lázad ellene, s nem is tartja abszurdnak. A halál viszont: az emberen magán végzetesen megnyilatkozó törvény. Éppen ezért abszurdnak tartja, az abszurd lényegének, mert értelmetlennek találja.

A pusztaság és konok „ismétlődés“, az egyetlen kivételt sem mutató tapasztalat, a „statisztikus emlékezet“ felismertette az emberrel a halált mint törvényt: az ember tudomásul vette, belekalkulálta létébe mint „kikerülhetlent“, de mert Ő (az ember) az egyetlen, aki értelmet keres, s önmagát teszi meg egyetlen „értelmesnek“, az őt-felszámolót nem tartja annak (értelmesnek, célszerűnek és felfoghatónak). Az ember megtűri a halált a törvények között, de sohasem szeretheti meg, mint a nap-felkelését, a napnyugtát vagy a levegő áramlásait.

Az ember a halált a „biztos véletlennek“ érzi.

Innen van ellene való lázadás-érzete is. A halál az egyetlen a törvényszerűek közül, amely „törvény“ ugyan, szükségszerű ugyan, de valamiképpen mégsem érzi másnak az embert, mint egy „biztosan bekövetkező incidensnek“, afféle „véletlennek, fenntartott hellyel“. A halál a leggyanúsabb törvény a törvények között — így érzi az emberi lény.

Az abszurd jelenség alapján tehát magának az embernek a halállal kötött „különbéke“; mégpedig olyan különbeke ez, amely alatt az ember állandóan fegyverkezik, készül a halál elleni háborúra.

Abszurd tehát az ember számára az, ami véletlenszerűségében hordozza a maga szükségszerűségét: véletlenszerűségében törvény és szükségszerű. Az olyan „véletlen“, amely magát a szükségszerűségek Pantheonjába csempészte, hogy ott igazi istenségként mutassa önmagát. Az abszurd jelenség lényege: a felfogásunkban szükségszerűnek, törvényszerűnek álcázott véletlen. Ezért az abszurdum prototípusa és forrása: a halál.